

Ryszard M. Czarny

Trnava-Kielce

DALEKA PÓLNOC – HIGH NORTH – PODSTAWOWE KATEGORIE POJĘCIOWE

Daleka Północ, angielskie: *High North* (w j. norweskim: *nordomrødene* – Obszary Północy), jak i pokrewne pojęcia, to kategorie szeroko otwarte do interpretacji: „Należy podkreślić, że »Obszary Północy« to termin szczególnie i w specyficzny sposób używany w norweskim dyskursie politycznym.» Obszary Północy« to terytorium, którego granice terytorialne nie muszą być ściśle określone”¹. Ich geograficzne ujęcie podlegać może zmianom w zależności od kraju i zamiarów użytkownika. Używane w tym opracowaniu terminy „Daleka Północ”, „High North”, czy „Obszary Północy” stosowane będą zamiennie jako równoważne, ograniczone do obszaru europejskiego i powiązane bardziej z praktycznym ich zastosowaniem niż przemyśleniami o charakterze teoretycznym: „Obejmują te obszary państw nordyckich i Rosji, które współuczestniczą w Euro-arktycznym Regionie Morza Barentsa (the Barents Euro-Arctic Region), odnoszą się do Morza Norweskiego, Morza Barentsa i południowej części Oceanu Arktycznego. Całość północnych obszarów Kręgu Polarnego (cały region circumpolar) odnosi się i jest opisywany terminem Arktyka”². Podobnie czyni Ronald O'Rourke, pisząc, że niektórzy obserwatorzy używają terminu „Daleka Północ” jako sposobu odnoszenia się do Arktyki. Jeszcze inni dokonują rozróżnienia między „wysoką Arktyką”, co generalnie oznacza chłodniejsze rejony (które są bliżej bieguna północnego) – i inne obszary Arktyki, czasami określane jako „niska Arktyka” lub rejony subarktyczne, gdzie na ogół jest mniej zimno (gdź znajdują się one w większej odległości od bieguna północnego)³.

¹ A. Kubka, *Norweskie interesy w globalizującym się świecie*, „Studia Humanistyczno-Społeczne”, t. 5, 2011, s. 43.

² *Geopolitics in the High North, Multiple Actors. Norwegian Interest*, A five-year (2008-2012) research programme financed through the Norwegian Research Council and conducted by the Norwegian Institute for Defence Studies with partners and associates, www.norden.org, s. 7 [23.03.2011].

³ Por.: *Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress*, Ronald O'Rourke, Coordinator Specialist in Naval Affairs, Congressional Research Service, August 1, 2012, 7-5700, www.crs.gov/R41153 [25.02.2013], CRS Report for Congress *Prepared for Members and Committees of Congress*, s. 5, gdzie autor formułuje to w następujący sposób: „Some observers use the term “high north” as a way of referring to the Arctic. Some observers make a distinction between the “high Arctic” – meaning, in general, the colder portions of the Arctic that are closer to the North Pole and other areas of the Arctic that are generally less cold and further away from the North Pole, which are sometimes described as the low Arctic or the subarctic”.

Wraz z zakończeniem zimnej wojny zmieniła się perspektywa widzenia Obszarów Północnych. Kiedyś uwaga była jednostronnie skoncentrowana na polityce bezpieczeństwa, obecnie zagrożenia bezpieczeństwa i suwerenności rozszerzone zostały o kwestie zmian klimatycznych, perspektywę rozwoju gospodarczego, ochrony środowiska i warunków życia. Pozytywny rozwój na Północy ma istotne znaczenie nie tylko dla rozwoju krajów nordyckich (głównie Norwegii) czy Rosji, ale i pozostałych krajów mających interesy dotyczące tego rejonu.

Daleka Północ – High North – to obecnie jeden z kluczowych obszarów w układzie globalnym, o trudnym do przecenienia znaczeniu dla Europy (choć wiedza przeciętnego Europejczyka na ten temat jest stosunkowo niewielka). Dotyczy również terenów USA i Kanady (w odniesieniu do nich stosuje się czasami określenie – Far North), a w najbardziej interesującym nas kontekście europejskim, obejmuje zarówno część kontynentu, wyspy, jak i morza (Morze Barentsa, Morze Grenlandzkie) usytuowane za kręgiem polarnym. Obszar ten rozciąga się na terytorium kilku krajów, mianowicie: Danii, Norwegii, Szwecji, Finlandii oraz Federacji Rosyjskiej⁴. W epoce wysokich cen surowców energetycznych i ocieplenia klimatu charakteryzują go wysoka aktywność, a nawet pewna nerwowość państw tego regionu wywierająca wpływ na relacje międzynarodowe w skali wykraczającej poza interesy tylko i wyłącznie naszej półkuli. W praktyce oznacza to wyraźne ukierunkowanie interesów, a nie tylko polityczną retorykę. Tym bardziej, że region ma rzeczywiście znaczny potencjał i możliwości ekonomicznego wzrostu w co najmniej kilku sektorach.

Charakteryzuje się bogactwem fauny (bardzo duże skupiska ryb, co implikuje prężny rozwój sektora rybołówstwa)⁵ i flory. Stale wzrastający na rynkach międzynarodowych popyt na wysokiej jakości białą rybę z Morza Barentsa uczynił rybołówstwo tego akwenu wielomiliardową (również w USA) gałęzią przemysłu⁶.

Omawiany obszar posiada także bardzo istotne znaczenie strategiczne ze względu na „uwięzione” tam ogromne zasoby słodkiej wody w postaci lodowców, a przede wszystkim duże ilości złóż (m.in. ropy naftowej gazu)⁷. Jednak polityka pozyskiwania surowców musi być przeprowadzana z wielką ostrożnością. Aby zapewnić bezpieczeństwo wydobycia, rząd norweski musi współpracować w tej dziedzinie nie tylko ze Szwecją i Finlandią, ale także z Rosją⁸. Ponadto wysokie ceny energii oraz

⁴ Warto pamiętać, że większość terenów klasyfikowanych jako High North w Europie znajduje się w granicach Królestwa Norwegii, vide <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud> [10.05.2011].

⁵ <http://www.regjeringen.no/en/dep/ud/selected-topics/High-North.html?id=1154> [03.05.2011]. Warto podkreślić, że w roku 2004 połowa z 15.600 rybaków norweskich dokonywała połowów w obszarze High North (do tych celów było wykorzystywane 60% łodzi rybackich), vide: www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/GarcinE_F.pdf [10.05.2011].

⁶ *Geopolities in the High North. Multiple Actors Norwegian Interests.* A flore-research program financed through the Norwegian Research Council and conducted by the Norwegian Institute for Defence Studies with partners and associates, www.norden.org, s. 2 [20.12.2011].

⁷ <http://www.regjeringen.no/en/dep/ud/selected-topics/High-North.html?id=1154> [10.05.2011].

⁸ <http://www.regjeringen.no/en/dep/ud/selected-topics/High-North.html?id=1154> [10.05.2011].

postęp technologiczny uczyniły możliwym wykorzystanie zasobów ropy naftowej i gazu⁹ na obszarach¹⁰, które uważano dotąd za niedostępne. Podobnie zmiany klimatu, czy otwarcie nowych morskich szlaków transportowych, znacznie skracających odległość z Europy i Ameryki Północnej do Azji.

Jednym słowem, Daleka Północ staje się wyróżniającym obszarem wielkich możliwości w najbliższych latach, a wspomniany już norweski dyskurs o zagadnieniach High North winien skłaniać do tego, by skończyć z krótkowzrocznym i egocentrycznym brakiem zrozumienia ze strony ekspertów naukowych i decydentów w innych krajach odnoszących się do wspomnianych kwestii. Dlatego też, powołując się na norweski sposób podejścia, możemy powiedzieć, że Daleka Północ – High North – inaczej: europejska Arktyka, nie tylko odzwierciedla ich sposób patrzenia na wielkość subregionu, ale dotyczy również występujących na tym obszarze interakcji oraz określających go wyzwań i szans¹¹.

Kiedy autorzy duńskiej strategii arktycznej piszą: „The Kingdom of Denmark is centrally located in the Arctic [...] The Arctic makes up an essential part of the common cultural heritage, and is home to parts of the Kingdom’s population”¹², to używają określenia “Arktyka” jako jasnego i oczywistego. Podobnie czynią Rosjanie czy Norwegowie piszący o swych strategiach dotyczących High North. Mimo to w literaturze przedmiotu brak pełnej zgodności co do granic i zasięgu terytorialnego obszarów nazywanych tym wspólnym terminem. Nawet członkowie The Arctic Governance Project (AGP¹³) w części „Defining the Arctic” stwierdzają co następuje: „Nie ma żadnej powszechnie przyjętej definicji Arktyki. Idziemy za praktyką Rady Arktycznej w traktowaniu Arktyki jako regionu Kręgu Polarnego, który obejmuje zarówno morskie jak i lądowe obszary rozciągające się na południe od Bieguna Północnego, pokrywa około 8% powierzchni Ziemi zawierając obszary znajdujące się w jurysdykcji ośmiu państw, jest ojczyzną dla wielu tubylczych ludów i ma jakieś 4 miliony mieszkańców. Jest to

⁹ Vide: <http://www.regjeringen.no/en/dep/ud> [10.05.2011].

¹⁰ http://www.regjeringen.no/en/dep/ud/selected_topisc/HighNorth [10.05.2011].

¹¹ K. Kubiak pisze: „Niekiedy w odniesieniu do europejskiej części tego obszaru [Arktyki] stosuje się pojęcie »Daleka Północ«”, vide: idem, *Interesy i spory państw w Arktyce w pierwszych dekadach XXI wieku*, Warszawa 2012, s. 23.

¹² *Denmark, Greenland and the Faroe Islands: Kingdom of Denmark Strategy for Arctic 2011-2020*, Kopenhaga 2011, s. 8.

¹³ The Arctic Governance Project (AGP) jest nieoficjalną inicjatywą popartą przez grupę prywatnych fundatorów i miał na celu zebranie razem wybitnych badaczy, członków społeczności polityki oraz reprezentantów ludów tubylczych, aby podjąć badania nad sposobami i drogami osiągnięcia zrównoważonej i sprawiedliwej przyszłości dla Arktyki. Pojęcie „my” w tym sprawozdaniu odnosi się do członków Komitetu Kierującego AGP i Sekretariatu Wykonawczego. Członkowie Komitetu to: Corell Hans, Robert Corell, Hanson Udloriak, Paula Kankaanpää, Jacqueline McGlade, Tony Penikett, Senner Stanley, SimoniyaNodari i Oran Young. Sekretarzem Wykonawczym jest jeszcze BroderstadGrete, z the Centre for Sami Studies Uniwersytetu w Tromsø. The H. John Heinz III Center for Science, Economics and the Environment służy jako finansowy pośrednik dla projektu.

region wysoce różnorodny w znaczeniu biofizycznym, społeczno-ekonomicznym i kulturowym¹⁴.

Odchodząc na moment od europocentrycznego sposobu postrzegania istoty omawianego zagadnienia, warto przytoczyć amerykański sposób widzenia w tej sprawie. Otóż podkreśla on, że wiele definicji Arktyki wynika z różnych opisów lądowych i morskich obszarów objętych tym określeniem. Dotyczy to również dyskusji politycznych, gdzie używane określenia mogą bardzo różnić się między sobą. I tak np. Raport CRS¹⁵ choć nie opiera się na jakiejś jednej definicji, to „za najbardziej spójne w bazowym sensie uznaje określenie Arktyki jako regionu obejmującego lądowe i morskie obszary północy kręgu polarnego – Arctic Circle (krąg szerokości około 66.34° szerokości północnej). Dla lokalizacji powierzchni w tej strefie, słońce jest na ogół nad horyzontem przez 24 godziny, co najmniej raz w roku (w przesileniu letnim) i poniżej horyzontu do 24 godzin, co najmniej raz w roku (w okresie zimowego przesilenia). Definicja Arctic Circle obejmuje część najbardziej północną, tzn. Alaskę, jak również Morze Czukockie, które oddziela tę część Alaski od Rosji oraz obszary terytorialne i wodne wyłącznej strefy ekonomicznej USA na północ od Alaski. Nie obejmuje niżej znajdujących się dwóch trzecich, jak Alaska lub Morze Beringa, które oddziela tę mniejszą część państwa od Rosji”¹⁶.

Z kolei definicja przyjęta przez Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP)¹⁷ podaje, że Arktyka „zasadniczo obejmuje obszary lądowe i morskie na północ od koła podbiegunowego (66° 32' N), oraz na północ od 62° N w Azji i 60° N w Ameryce Północnej, zmieniając zasięg o obszary morskie na północ od łańcucha Aleutów, Hudson Bay, oraz część Północnego Atlantyku, w tym Morze Labradorskie”¹⁸.

Również dla nas – Polaków, bez względu na wkład i zasługi polskich naukowców i odkrywców dokonywane w północnych rejonach, określenie to nie jest jednoznaczne. Stąd warto poświęcić nieco uwagi jego doprecyzowaniu. Sama nazwa „[...]” tego obszaru geograficznego ma swój rodowód w greckim słowie Arctos, które ozna-

¹⁴ „There is no universally accepted definition of the Arctic. We follow the practice of the Arctic Council in treating the Arctic as a circumpolar encompassing both marine and terrestrial systems extending southward from the North Pole, covering about 8% of the Earth's surface, including areas located within the jurisdiction of eight States, providing a homeland for many indigenous peoples, and including altogether some 4 million residents. But this region is highly diverse in biophysical, socioeconomic, and cultural terms”, *Arctic Governance in an Era of Transformative Change: Critical Questions, Governance Principles, Ways Forward Report of the Arctic Governance Project*, 14 April 2010, www.norden.org, dostęp: 15.03.2011.

¹⁵ *Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress*.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ AMAP to grupa robocza Rady Arktycznej.

¹⁸ „Geographical Coverage”, <http://www.amap.no> [10.11.2012], jeśli klikniemy na „About AMAP”, a następnie wejdziemy w zakładkę „Geographical coverage”, to możemy śledzić również dyskusję na ten temat. „Geographical Coverage” available online at <http://www.amap.no>.

cza »niedźwiedź«. Znajduje również swoje odniesienie w gwiazdozbiorach Mała Niedźwiedzica i Wielka Niedźwiedzica, które usytuowane są w pobliżu Gwiazdy Polarnej¹⁹. Arktyka to część naszego globu dotycząca zarówno lądów, jak i wód, obejmująca strefę polarną i subpolarną na półkuli północnej, wokół bieguna północnego. Jest jednym z najmniej zbadanych, a równocześnie dzikich i niedostępnych miejsc na świecie. Nie są też szeroko znane nazwy jej mórz i rzek, choć wśród tych ostatnich syberyjskie: Jenisej i Lena są nie tylko olbrzymie, ale też niosą do morza więcej wody niż np. Mississippi czy Nil. Grenlandia – największa wyspa świata – jest sześć razy większa niż np. Niemcy, a zamieszkuje ją zaledwie 57 000 ludności, w większości Inuitów rozproszonych w maleńkich nadbrzeżnych osadach. W całej Arktyce – w przybliżeniu określanej jako Arctic Circle (z wąskim marginesem na południu) – prawie połowa spośród 4 mln ludzi mieszka w kilku postsowieckich miastach, jak Murmańsk i Magadan. Ten w znacznej mierze „nietknięty rejon” L. Sykulski określa jako „obszar kuli ziemskiej wokół bieguna północnego. Nie ma jasno zdefiniowanych granic Arktyki”²⁰. Jej tak zwaną astronomiczną granicą²¹ jest koło podbiegunowe północne (66°30’40’N) obejmujące obszar około 21 mln km², w którego obrębie występuje zjawisko dnia i nocy polarnej²².

Amerykanie przyznają, że osiem krajów, mających terytorium na północ od koła podbiegunowego (Stany Zjednoczone – Alaska, Kanada, Rosja, Norwegia, Dania – Grenlandia), Finlandia, Szwecja i Islandia²³, często określa się jako kraje arktyczne z racji faktu, że są to państwa członkowskie Rady Arktycznej²⁴. Szczególnym podzbiorem tych ośmiu arktycznych podmiotów jest pięć krajów, które uważa się za państwa nadbrzeżne regionu Arktyki: Stany Zjednoczone, Kanada, Rosja, Norwegia i Dania (z uwagi na Grenlandię)²⁵. Dodają również, że istnieje szereg innych definicji i sposobów określania Arktyki bazujących na takich czynnikach, jak średnia tempera-

¹⁹ A. Makowski, D. Rossa, *Współpraca akwenowa w regionie Arktyki i Antarktyki*, [w:] *Współpraca akwenowa państw we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, pod red. D. Rossa, Poznań 2011, s. 195.

²⁰ L. Sykulski, *Geopolityka. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2009, s. 6-7.

²¹ Jest to szeroka interpretacja, której brak powszechnej akceptacji.

²² Podział na dzień i noc polarną jest spowodowany tym samym co pory roku – nachyleniem równika Ziemi do płaszczyzny jej orbity okołosłonecznej. Kąt tego nachylenia jest zmienny, obecnie wynosi 23,5°. Jak podaje T. Ulanowski (*Światło wraca do Arktyki*, www.wyborcza.pl [22.01.2013]): „Oznacza to, że na 66,5° szerokości geograficznej północnej znajduje się granica wyznaczająca występowanie nocy i dni polarnych. To tzw. koło polarne – za nim zaczyna się Arktyka. W wielu miejscach położonych dokładnie na jego linii zimowa nieprzerwana noc trwa tylko przez jedną dobę. Z kolei na biegunie ciągnie się przez pół roku”.

²³ W dniu 25 listopada 2008 r. wyborcy w Grenlandii potwierdzili w referendum zdecydowaną potrzebę większej autonomii, co wielu obserwatorów postrzega jako krok w kierunku ewentualnej niezależności od Danii, „New York Times”, 26 listopada 2008.

²⁴ Szerzej na temat Rady Arktycznej: <http://www.arctic-council.org> [25.02.2013].

²⁵ Vide: *Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress*, s. 3.

tura, północna linia drzew, zasięg występowania zmarzliny na lądzie, lodu morskiego na oceanie albo prawnych czy administracyjnych granicach²⁶.

Wśród badaczy europejskich uważa się, że poza granicą astronomiczną, istnieją jeszcze cztery inne sposoby wyznaczania zasięgu Arktyki, a mianowicie:

- granica klimatyczna prowadzona wzdłuż izotermy +10°C na lądzie i +5°C na oceanie w najcieplejszym miesiącu roku (lipcu)²⁷,
- tzw. linia Nordenskiölda²⁸, zwana również granicą botaniczną, określana na lądzie w oparciu o północny zasięg lasu (pokrywająca się w poważnym stopniu z granicą klimatyczną); w środowisku wodnym wytyczana przez temperatury wody i zasięg zlodowacenia,
- granica geopolityczna, która według O. Osicy „dotyczy obszaru rozciągającego się na północ od 60. równoleżnika. Oprócz tego istnieje jeszcze pojęcie koła arktycznego, które zawęża polityczny zasięg subregionu do koła podbiegunowego. W tej perspektywie głównymi graczami są państwa arktycznej „piątki”, które sąsiadują z Oceanem Arktycznym – Rosja, USA, Kanada, Dania/Grenlandia i Norwegia”²⁹. O. Osica, nawiązując do sposobu postrzegania problemu przez Amerykanów, dodaje: „W ujęciu związanym z terminem „Daleka Północ” krąg zainteresowanych powiększa się o państwa podbiegunowe należące do Rady Arktycznej, których terytoria stykają się z kręgiem arktycznym lub znajdują się poniżej niego. Chodzi tutaj o Islandię, Finlandię i Szwecję”³⁰.

Centralną część Arktyki stanowi Morze Arktyczne³¹ (zwane często Oceanem Arktycznym lub Lodowatym Oceanem Północnym) będące kontynuacją Oceanu Atlantyckiego w kierunku bieguna północnego. To rodzaj przedłużenia wyrażający się nie tylko w formie połączenia wód, ale również w „[...] postaci struktur dna oceanu,

²⁶ Szerzej na temat dyskusji w tej sprawie (oraz w niektórych przypadkach – map) vide: S. J. Hassol, *Impacts of a Warming Arctic* (Executive Summary), Cambridge 2004, s. 4, <http://amap.no/acia/> [12.01.2013]; O. R. Yong and N. Einarsson, *Arctic Human Development Report*, Akureyri 2004, s. 17-18, <http://www.svs.is/AHDR/AHDR%20chapters/English%20version/Chapters%20PDF.htm> [20.12.2012]; H. Ahlenius, (editor in chief), *Vital Arctic Graphics, People and Global Heritage on Our Last Wild Shores*, Arendal, s. 6, <http://www.grida.no/publications/vg/arctic/> [18.12.2012].

²⁷ W tym przypadku Arktyka obejmuje ok. 26,5 mln km².

²⁸ Nordenskiöld Adolf Erik (1832 – 1901), baron, podróżnik i badacz szwedzki, który m.in. prowadził ekspedycje arktyczne na Spitsbergen w latach 1864 – 1873, patrz: *Uppslagsbook, Södertälje* 1985, s. 910.

²⁹ O. Osica, *Daleka Północ jako nowy obszar współpracy i rywalizacji*, „Nowa Europa. Przegląd Natoliński”, 2010, nr specjalny 1(4), s. 12.

³⁰ Ibidem, s. 12.

³¹ Vide: K. Łomczewski, J. Zalewski, L. Żmudziński, *Morze Arktyczne*, Warszawa 1979. Morze Arktyczne ma ok. 14,75 mln km² powierzchni: 5,9 mln km² latem pokrywa lód, natomiast zimą pokrywa lodowa wzrasta do 11,7 mln km², vide: G. Killaby, *Great Game in the Cold Climat: Canada's Arctic Sovereignty in Question*, „Canadian Military Journal”, Winter 2005-2006, s. 32.

takich jak szelf kontynentalny, stok oceaniczny, grzbiet śródoceaniczny[...]. Można dokonać podziału tego rejonu na trzy baseny oceaniczne: norwesko-grenlandzki (BNG), euroazjatycki (BEA) oraz amerykańsko-azjatycki (BAA). Basen norwesko-grenlandzki jest przykładem typowej struktury oceanicznej ze strefą ryftu w środku oraz jest po obu stronach zamknięty stokiem kontynentalnym... Zmiana głębokości oceanu na stoku kontynentalnym wynosi około 1,5 kilometra. Strefa marginalna, obejmująca stok kontynentalny i przystokową część szelfu wykazuje w rejonie basenu euroazjatyckiego charakterystyczne wyniesienie uwidocznione przez szereg wysp: Archipelag Svalbard (AS), Ziemia Franciszka Józefa (ZFJ), Wyspy Nowosyberyjskie (WNS)³². Wąska i płytka Cieśnina Beringa³³ rozdziela Morze Arktyczne od Pacyfiku, „[...] od otwartego Atlantyku zaś umowna linia biegnąca od wschodnich wybrzeży Grenlandii do Islandii (leży tam tak zwana Cieśnina Duńska) i dalej Progiem Islandzkim do Wysp Owczych oraz Progiem Wyville’a Thomsona do brzegów Półwyspu Skandynawskiego³⁴. Po zachodniej stronie Grenlandii granica ciągnie się od przylądka Chidley na północnym krańcu Labradoru do przylądka Uummannarsuaq na południowym krańcu Grenlandii³⁵.

M. Moskalik wymienia w tym rejonie 12 mórz szelfowych (M. Baffina, M. Barentsa, M. Beauforta, M. Białe, M. Czukockie, M. Grenlandzkie, M. Karskie, M. Lincoln, M. Łaptiewów, M. Norweskie, M. Peczorskie, M. Wschodniosyberyjskie)³⁶, 31 cieśnin, 1 kanał (Kanał Parry’ego) i 42 zatoki.

Powyższe obszary, na które składają się morza, wyspy (m.in. Grenlandia, Ziemia Baffina, Nowa Ziemia, Wyspa Wiktorii, Wyspa Ellemere’a czy Archipelag Svalbard), pokryty roślinnością tundrową pas Euroazji, północna i wschodnia część Labradoru, lądowa część północnej Kanady i Alaski, cieśniny i zatoki, zajmują około 27 mln km². Część lądowa obejmująca krańce Nizin: Wschodnioeuropejskiej, Zachodnioeuropejskiej, Północnosyberyjskiej, Kołymskiej, Jańsko-Indygriskiej oraz nizin nad Oceanem Arktycznym w Ameryce Północnej to około 10 mln km². Za najwyższy szczyt Arktyki uznawana jest Góra Gunnbjørna (3700 m n.p.m.) na Grenlandii.

W porównaniu do reszty globu w Arktyce notuje się niższe temperatury powietrza (aczkolwiek o bardzo dużej rozpiętości – średnia roczna temperatura w Reykjaviku wynosi 4°C, na środku Oceanu Arktycznego -18°C, zaś w najwyższej położonych partiach lodolodu grenlandzkiego – aż -29,1°C³⁷) i wody oraz występowanie pokrywy lodowej i śnieżnej – na niskich szerokościach sezonowej, na wysokich – stałej³⁸.

³² M. Moskalik, www.arctyka.org.pl [30.05.2012].

³³ Łączy ona Morze Czukockie z Morzem Beringa i opływa rosyjską Wyspę Ratmanowa oraz amerykańską Little Diomedę.

³⁴ K. Kubiak, *Interesy*, s. 24.

³⁵ J. Maj-Szatowska, *Oceany, morza. Leksykon*, Warszawa 2004, s. 21.

³⁶ Poszczególne akweny, cieśniny i lodowce b. ciekawie omawia K. Kubiak, *Interesy*, s. 25-33.

³⁷ ACIA, Arctic Climate Impact Assessment 2005, Cambridge 2005, s. 10.

³⁸ J. M. Węśławski, L. Stempniewicz, S. Kwaśniewski, *Konsekwencje zmiany klimatu dla morskiego ekosystemu Arktyki Europejskiej*, [w:] *Zmiany klimatyczne w Arktyce i Antarktyce*

Pokrywa lodowa Arktyki – kriosfera, to lodowce, lód morski i wieczna zmarzlina. Rozmieszczenie lodu w Arktyce jest bardzo nierównomierne; część lądowa to 3,1 mln km³ lodu, natomiast poszczególne jego obszary znajdują się w bardzo zróżnicowanych klimatycznie strefach. Największym jego fragmentem jest obecnie lądolód Grenlandii, cztery razy większy od połączonych lodowców Syberii, Skandynawii, Alaski i Kanady.

Lód morski³⁹ to pierwotnie słona, porowata substancja, złożona z sieci krystalicznej, uwiecznionej w niej solanki i pęcherzyków powietrza. Proces jego powstawania zachodzi w kilku etapach i jest skomplikowany: „Pierwotnie, w wyniku ochładzania się powierzchni morza powstają pojedyncze, podłużne, losowo rozmieszczone kryształy, zwane sryżem – *frazil*. Jeśli pogoda jest bezwietrzna, przyrastanie lodu następuje w dół, jeśli natomiast występuje silny wiatr i falowanie, tworzący się lód ma kształt płaskich naleśników – *pancakeice*. Padający śnieg powoduje zanurzanie się nowo powstałego lodu morskiego i jego bardziej ziarnistą strukturę. W końcowej fazie procesu powstaje zwarty lód jednoroczny, a następnie kilkuletni – charakteryzujący się zarówno mniejszym zasoleniem jak i gęstością. Dynamika lodu morskiego zależna jest od rozciągłości i plastyczności pokrywy lodowej”⁴⁰. Na powierzchni występują spiętrzenia, stawy wypełnione wodą, w części podwodnej – lodowe nawisy, kilometrami ciągną się otwarte szczeliny.

Z kolei wieloletnia, czy tzw. „wieczna” zmarzlina występująca w klimacie polarnym i subpolarnym to grunt pozostający w stanie przemarznięcia co najmniej dwa lata, złożony ze skał, osadów i lodu, charakteryzujący się dużą twardością⁴¹. Te cechy sprawiają, że Daleka Północ jest regionem szczególnym, skrajnie niegościnnym człowiekowi, w którym budowanie stałych osiedli wiązało się zawsze z dużym ryzykiem i koniecznością stałej walki o przetrwanie.

Następstwem surowego, a nawet ekstremalnie zimnego klimatu jest uboga flora Arktyki, gdzie dominują „krzewinki, byliny (głównie trawy i turzyce), mchy i porosty, ponadto tundra mszysta, krzewinkowa i porostowa oraz lasotundra. Świat zwierzęcy reprezentuje licznie występująca, choć mało zróżnicowana gatunkowo fauna morska, głównie ryby (dorszowate, śledziowate, głowonowate)”⁴². Choć występuje ich tu zaledwie około 150 gatunków, to z racji ilości ryby są wielce istotne tak dla funkcjonowania ekosystemu⁴³, jak i dla gospodarek państw arktycznych⁴⁴: „Największe ryby ark-

w *ostatnim pięćdziesięcioleciu XX wieku i ich implikacje środowiskowe*, Gdynia 2007, s. 312.

³⁹ Proces jego powstawania różni się od zamarzania słodkiej wody. Związki rozpuszczone w wodzie morskiej obniżają temperaturę zamarzania do około -1,8°C. Im wyższe zasolenie, tym niższa jest temperatura zamarzania.

⁴⁰ <http://portalwiedzy.onet.pl/57023...arktyka.haslo/htm/> [31.05.2012].

⁴¹ J. Goszczko, *Zamarzanie wody i lód morski*, [w:] *Arktyka europejska – morski przewodnik użytkownika*, Sopot 2012, s. 40.

⁴² J. Repelewska-Pękala, K. Pękala, *Reakcja wieloletniej zmarzliny na zmiany klimatu*, [w:] *Zmiany klimatyczne*, s. 280.

⁴³ Najważniejszą rybą jest dorszyk polarny (20 cm), jedyny gatunek masowo występujący w środowisku paku lodowego. Stanowi on podstawowy pokarm dla ptaków, fok, bieluch i na-

tyczne to rekiny polarne, osiągające ponad 700 kg wagi i długość do 6 m. To powolne, żyjące w strefie przydennej drapieżniki, które odżywiają się niemal wszystkim – od padliny po fokę i ptaki chwytane w wodzie. Drugim rekordzistą są arktyczne halibuty, wielkie płastugi osiągające długość do 4 m⁴⁵.

Świat zwierzęcy to również ssaki morskie: wieloryby (m.in. endemiczny wieloryb grenlandzki, narwał i białucha), morsy i fokę. Z racji najbogatszych żerowisk wzdłuż ustępującego lodu zimowego, większość gatunków wielorybów z półkuli północnej, w okresie letnim wędruje do Arktyki. „Wale błękitne, finwale, sejawale i humbaki żerują w Atlantyku na Morzu Grenlandzkim i Barentsa, a wale szare i wale grenlandzkie w pacyfistycznym sektorze Arktyki, na Morzach Czukockim i Beauforta [...] Narwał jest rybożernym gatunkiem związanym ze strefą krawędzi lodu dryfującego, a białucha lubi ujścia rzek i wody przybrzeżne”⁴⁶. Morsy to gatunek, któremu w połowie XX w. groziło wyćpienie. Dziś w Arktyce Europejskiej żyje populacja licząca kilka tysięcy osobników. Foka grenlandzka, żyjąca na otwartym morzu i w polach paku lodowego, to najliczniej reprezentowany gatunek fok⁴⁷.

Symbolem tego obszaru jest niedźwiedź polarny, spędzający życie na dryfujących lodach; dziś gatunek chyba najbardziej zagrożony z powodu zanikania lodu morskiego, nadto renifery, karibu, lisy polarne i woły piżmowe. Z ptaków żyją tu gatunki oceaniczne: mewy, alki, wydrzyki oraz sowy śnieżne, pardwy, kaczki i inne. Na uwagę zasługuje fakt, że np. na Morzu Barentsa roczna konsumpcja ryb dzieli się w prawie równych częściach między odławiających je ludzi, ptaki morskie i ssaki. Jan Marian Węśławski trafnie stwierdza, że „Ssaki morskie są więc czynnikiem regulującym obieg materii organicznej ze strony szczytu piramidy pokarmowej – zjawisko znane jako »top down control«. Ponieważ w wodach polarnych możliwe jest istnienie bardzo krótkich sieci troficznych – od mikroplanktonu przez makroplankton do ssaków (wieloryb zjadający kryla, który żywi się okrzemkami), zmiany w liczebności drapieżników przenoszą się szybko do podstaw ekosystemu”⁴⁸.

Wszystko to skłania obserwatorów do poszukiwania rozmaitych analogii i dokonywania porównań⁴⁹. Wspólną ich cechą jest ukazywanie istotnego wzrostu znaczenia tego regionu w oparciu o zachodzące tam procesy oraz towarzyszące im wydarzenia.

rwali. Jest fizjologicznie przystosowany do niskich temperatur.

⁴⁴ Komercyjnie odławia się halibuta, karmazyna oraz dorsze, śledzie i makrele. Pojawienie się tych ostatnich gatunków na obrzeżach Arktyki jest wynikiem ocieplania się tych obszarów.

⁴⁵ J. M. Węśławski, *Ryby*, [w:] *Arktyka europejska*, s. 100.

⁴⁶ J. M. Węśławski, *Ssaki*, ibidem, s. 104.

⁴⁷ Poza tym występują jeszcze fokę obrączkowane i fokę brodate.

⁴⁸ Ibidem, s. 104.

⁴⁹ Vide: W. Anioł, *Arktyka – obszar konfliktów czy współpracy*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, 2010, nr 5-6(57-58), s. 91.

Summary

HIGH NORTH – BASIC CONCEPTS AND NOTIONS

High North, as well as related notions are categories wide open to interpretation. Their geographical specification can alter depending on the country and intentions of the user. This work employs the terms „the European High North”, „High North” or „the northern areas” in an interchangeable and equivalent manner, and they are limited to the European zone exclusively and related more to their practical use than theoretical connotations. They include those parts of the Nordic countries and Russia that participate in the Barents Euro-Arctic Region, the Norwegian Sea, the Barents Sea, and the southern parts of the Polar Sea.